

ŻYCIE I DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWO-BADAWCZA, DYDAKTYCZNA I ORGANIZACYJNA PROFESORA JÓZEFA BANIAKA

Życie jednostkowe każdego człowieka jest wyjątkowe, niepowtarzalne i oryginalne, jednak zawsze splecione zarówno z podstawowymi, jak i drugorzędnymi czynnikami: rodzinnymi, społecznymi, zawodowymi, świeckimi i religijnymi. Czynniki te bez wątpienia wyznaczają trajektorie jego biografii i życiowych celów. Życie jest często dokumentowane w różny sposób, a więc utwierdzone w kategoriach znaczeń filozoficznych, psychologicznych, społecznych, aksjologicznych, moralnych i religijnych, a tym samym chronione przed zapomnieniem. Dokumenty takie pozwalają na odtworzenie dziejów życia jednostki i na zapisanie jej w pamięci ludzi, którzy przemijają, jak również na przypomnienie o niej tym, którzy będą tworzyć nową rzeczywistość społeczną i kulturową. Bez pamięci dziejowej trudno byłoby budować tę nową rzeczywistość, a nawet trwać w teraźniejszości. W tych wymiarach umiejscowione jest życie każdego człowieka. Wyjątkowe i jedyne w swoim rodzaju jest także życie i aktywność zawodowa Bohatera tej opowieści.

Celem tej książki, jako dzieła naukowego wielu autorów, jest również próba „zatrzymania” w pamięci jednostkowej i w wyobraźni zbiorowej życia i twórczości naukowej, badawczej, dydaktycznej i organizacyjnej znawcy i badacza religijności i moralności różnych kategorii społecznych, Kościoła i parafii, powołań duchownych i stanu kapłańskiego, młodzieży, małżeństwa i rodziny, poznańskiego socjologa, filozofa i teologa – Profesora Józefa Baniaka, czyli uchronienie przed zniknięciem i zapomnieniem tego wszystkiego, co warte utrwalenia i zachowania, co powinno zostać przekazane nadchodzącym pokoleniom badaczy tych zjawisk kulturowych i sfer życia ludzi. Ważną okazją jest 70. rocznica urodzin Jubilata i 40-lecie pracy naukowo-badawczej, przypominające całokształt jego życia osobistego i zawodowego.

DZIECIŃSTWO I MŁODOŚĆ – OKRES SZKOŁY PODSTAWOWEJ I ŚREDNIEJ

Józef Baniak urodził się 27 października 1948 r. w Buczu, wiosce położonej w powiecie Brzesko, w województwie małopolskim, jako pierwszy syn Stanisława i Stanisławy z domu Dziadowiec, w rodzinie robotniczej. Ojciec jego przed i w czasie II wojny światowej pracował w różnych przedsiębiorstwach, a po wojnie od jego założenia w przedsiębiorstwie „Nowa Huta” w Krakowie aż do swojej emerytury. Matka zajmowała się wychowaniem trzech synów i prowadzeniem gospodarstwa domowego. Szkołę podstawową ukończył w 1963 r. w Buczu. Naukę na poziomie średnim rozpoczął w Liceum Ogólnokształcącym w Brzesku i kontynuował ją przez dwa kolejne lata, a następne dwa odbył w Liceum Ogólnokształcącym w Karpaczu na Dolnym Śląsku, po zamieszkaniu u swojej starszej, przyrodniej siostry w Ściegnach, która była nauczycielką w tutejszej szkole podstawowej. Świadectwo dojrzałości uzyskał w 1968 r. w tym właśnie Liceum w Karpaczu. Liceum to odznaczało się w ówczesnym województwie jeleniogórskim wysokim poziomem nauczania, który ułatwiał absolwentom dostanie się na specjalistyczne studia wyższe w różnych uczelniach w Polsce, zwłaszcza we Wrocławiu. Studia takie planował także nasz Jubilat, zgodnie z własnymi zainteresowaniami i perspektywami żywymi.

OKRES PO SZKOLE ŚREDNIEJ I STUDIA WYŻSZE

Po maturze Józef Baniak pracował przez rok jako magazynier: wpierrw w Katowicach w przedsiębiorstwie „Hydrobudowa” od końca 1968 do kwietnia 1969 r., a następnie w Funduszu Wczasów Pracowniczych w Szklarskiej Porębie na Dolnym Śląsku do września 1969 r. W październiku 1969 r. rozpoczął studia filozoficzne i teologiczne na Papieskim Wydziale Teologicznym we Wrocławiu, uczelni akademickiej mającej zarazem wszelkie prawa państwowe do nadawania stopni i tytułów naukowych. Studia te kontynuował przez kolejnych pięć lat (1969–1974), przygotowując w Zakładzie Nauk Społecznych i Filozoficznych pod kierunkiem prof. Eugeniusza Mitka pracę magisterską poświęconą postawom religijnym i moralnym uczniów wybranych szkół średnich we Wrocławiu, na podstawie uprzednio zrealizowanych badań socjologicznych. Następnie przeniósł się do Lublina, gdzie kontynuował studia w latach 1974–1975 na Wydziale Teologicznym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Tu, w Katedrze Socjologii Religii, dokończył opracowanie wyników badań z Wrocławia, napisał

na wspomniany wyżej temat i obronił pracę magisterską pod kierunkiem prof. Władysława Piwowskiego. Praca ta uzyskała bardzo dobrą ocenę od recenzenta i promotora, z zaleceniem opublikowania ukazanych w niej wyników badań. Zalecenie to zostało spełnione, a wyniki badań upubliczniono w kilku artykułach w czasopismach naukowych i popularnonaukowych.

OKRES PO UKOŃCZENIU STUDIÓW – POCZĄTKI KARIERY NAUKOWEJ, STUDIA DOKTORANCKIE

Po ukończeniu studiów wyższych w 1975 r. Józef Baniak starał się o podjęcie pracy naukowej i dydaktycznej w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Siedlcach, jednak możliwość ta okazała się w czasach PRL-u nierealna z powodów politycznych i ideologicznych, gdyż był on absolwentem Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Sytuacja ta wymusiła szukanie pracy zawodowej w innych dziedzinach, a jednocześnie powrót na Dolny Śląsk, gdzie w styczniu 1976 r. podjął on pracę zawodową w Wojewódzkiej Stacji Sanitarnej-Epidemiologicznej – w pierwszej na stanowisku asystenta, a następnie kierownika Wydziału Oświaty Sanitarnej w Jeleniej Górze. W instytucji tej pracował do końca 1977 r. Pod koniec tego roku otrzymał pracę w redakcji „Słowa Powszechnego” w Jeleniej Górze, należącego do Stowarzyszenia Pax. Warunki rodzinne i mieszkaniowe spowodowały wyjazd z Jeleniej Góry do Łomży, gdzie w tamtejszym wojewódzkim oddziale redakcji zapewniono mu mieszkanie rodzinne i kontynuację pracy zawodowej. Pracował w tej instytucji do 1981 r.

W międzyczasie w 1979 r. podjął też jako współorganizator pracę dydaktyczną w Zamiejscowym Instytucie Wyższej Kultury Religijnej KUL w Suwałkach oraz w tamtejszym Punkcie Zamiejscowym Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, gdzie pracował jako asystent do 1982 r. W roku akademickim 1982/83 pracował jako adiunkt w Instytucie Socjologii w Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku. Z powodów rodzinno-mieszkaniowych zmuszony był zrezygnować z pracy w tej uczelni, a jednocześnie podjąć pracę naukowo-dydaktyczną w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Częstochowie i w zamiejscowym wydziale tej uczelni w Kaliszu, pełniąc tam obowiązki zawodowe do 1984 r. W tym bowiem roku uczelnia częstochowska zrezygnowała z prowadzenia zajęć akademickich w Kaliszu, a kontynuację ich przejął Instytut Pedagogiki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W Kaliszu Józef Baniak otrzymał własne mieszkanie i tu pozostał z rodziną na stałe, dojeżdżając do pracy do Poznania.

W 1979 r. rozpoczął niestacjonarne studia doktoranckie w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie w Zespole Socjologii Religii pod kierunkiem prof. Edwarda Ciupaka zrealizował badania socjologiczne i napisał rozprawę doktorską poświęconą powołaniom kapłańskim w Polsce po II wojnie światowej, którą obronił w marcu 1982 r. Na jej podstawie otrzymał stopień naukowy doktora socjologii. Recenzentami jej byli prof. Władysław Piwowarski i prof. Stefan Nowakowski. Obaj recenzenci ocenili bardzo wysoko tę rozprawę i zalecili wydanie jej drukiem. W 1987 r. rozprawa ta została opublikowana w Zakładzie Wydawniczym Nomos w Krakowie jako pierwsza monografia socjograficzna w kraju na ten temat. Zainteresowania problematyką powołań kapłańskich i zakonnych w Polsce i na świecie Jubilat kontynuuje do dzisiaj jako samodzielny pracownik naukowo-badawczy. Równocześnie w 1980 r. Józef Baniak rozpoczął niestacjonarne studia doktoranckie z zakresu filozofii i religioznawstwa w Instytucie Filozofii na Uniwersytecie Wrocławskim. Tu pod kierunkiem prof. Henryka Pisarka zrealizował badania naukowe poświęcone postawom światopoglądowym studentów Uniwersytetu Wrocławskiego i napisał na ten temat rozprawę doktorską z filozofii religii. Recenzentami jej byli profesorowie: Władysław Piwowarski, Andrzej Nowicki i Zygmunt Szulc, którzy wskazali na konieczność wydania jej drukiem. Obrona jej odbyła się w maju 1982 r. Na jej podstawie Józef Baniak otrzymał stopień naukowy doktora filozofii. Zalecenie publikacji zostało zrealizowane w 1987 r., kiedy to Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego wydało ją w formie monografii; recenzentem wydawniczym był prof. Ludwik Janiszewski z Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Szczecinie.

HABILITACJA I PROFESURA Z ZAKRESU SOCJOLOGII RELIGII

Wieloletnią pracę naukowo-badawczą nad własną habilitacją Józef Baniak rozpoczął w drugiej połowie lat 80., czyniąc jej problematyką religijność miejską realizowaną w warunkach uprzemysłowienia i ruralizacji na przykładzie Kalisza. Podstawę jej stanowiły wyniki badań socjologicznych przeprowadzonych w tym mieście w ramach centralnego projektu badawczego, który był realizowany w Instytucie Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego pod kierunkiem prof. Włodzimierza Pawluczuka. Raport z tych badań miał ponad 1000 stron, a badaniami objęto statystycznie dobraną zbiorowość respondentów liczącą 1222 osób, reprezentującą ówczesną populację mieszkańców Kalisza. Rozprawa habilitacyjna, w której ukazano wyniki tych badań, nosi tytuł *Religijność miejska w warunkach uprzemysłowienia i ruralizacji na przykładzie Kalisza. Studium*

socjologiczne, została opublikowana w wydawnictwie Miniatura w Krakowie na zlecenie Instytutu Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego w 1990 r. Recenzentami wydawniczymi byli profesorowie Władysław Piwowarski i Janusz Mariański. Rozprawa ta stanowiła podstawę kolokwium habilitacyjnego na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie w 1995 r. i nadania dr. Józefowi Baniakowi stopnia doktora habilitowanego z zakresu socjologii religii przez Radę Naukową Wydziału Filozoficznego w tym roku. W 1996 r. habilitację tę zatwierdziła Centralna Komisja ds. Stopni Naukowych i Tytułu Naukowego. Recenzentami w przewodzie habilitacyjnym byli profesorowie: Maria Libiszowska-Żółtkowska, Andrzej Święcicki i Włodzimierz Pawluczuk.

Po uzyskaniu habilitacji Jubilat rozpoczął pracę naukową i badawczą nad rozprawą, która – oprócz bieżącego dorobku publikacyjnego, dydaktycznego i organizacyjnego – miała być podstawą starań o uzyskanie tytułu naukowego profesora socjologii. Przedmiotem swoich badań uczynił porzucanie kapłaństwa instytucjonalnego przez niektórych księży rzymskokatolickich w Polsce. Badania socjologiczne na ten temat przeprowadził w ciągu kilku lat zarówno wśród byłych księży diecezjalnych, jak i zakonnych w Polsce. Badaniami objął dobraną losowo grupę 287 byłych księży. Efektem tych badań stały się dwie publikacje książkowe zatytułowane *Wierność powołaniu a kryzys tożsamości kapłańskiej. Studium socjologiczne na przykładzie Kościoła w Polsce* (Poznań 2000) i *Rezygnacja z kapłaństwa i wybór życia małżeńsko-rodzinnego przez księży rzymskokatolickich w Polsce. Studium socjologiczne* (Kraków 2001). Dysponując wystarczającym dorobkiem naukowym we wszystkich jego zakresach oraz wskazanymi wyżej dwiema monografiami, Józef Baniak zwrócił się w 2002 r. z prośbą do dziekana Wydziału Nauk Społecznych UAM w Poznaniu o wszczęcie procedury nadania mu tytułu naukowego profesora z zakresu socjologii. Pięcioosobowa komisja powołana przez dziekana jednogłośnie uznała, że dostarczony dorobek naukowy stanowi wystarczającą podstawę do nadania Jubilatowi tytułu naukowego profesora, przedkładając ten wniosek Radzie Wydziału Nauk Społecznych UAM, która uwzględniając pozytywne opinie recenzentów, przyjęła wniosek komisji i nadała Mu tytuł naukowy profesora nauk humanistycznych w zakresie socjologii. Uchwałę tę zatwierdziła Centralna Komisja, a w 2003 r. Prezydent RP Aleksander Kwaśniewski nadał Jubilatowi tytuł profesora nauk humanistycznych w zakresie socjologii. Następnie w 2005 r. Senat UAM mianował Jubilata na stanowisko profesora zwyczajnego w Instytucie Socjologii.

PRACA DYDAKTYCZNA I PROMOTORSKA NA UNIWERSYTECIE IM. ADAMA MICKIEWICZA ORAZ NA INNYCH UCZELNIACH WYŻSZYCH

Pracę nauczyciela akademickiego na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu Jubilat rozpoczął w 1984 r. w zamiejscowym Instytucie Pedagogiki w Kaliszu, którą kontynuował do 1987 r. W jednostce tej prowadził wykłady i ćwiczenia z socjologii ogólnej, socjologii wychowania, socjologii sztuki, wstępu do filozofii, historii filozofii, logiki, a także seminarium magisterskie, w trakcie którego wypromował pięciu magistrów pedagogiki. Zajęcia prowadził zarówno na studiach stacjonarnych, jak i niestacjonarnych. W 1987 r. został zatrudniony w Instytucie Filozofii UAM w Poznaniu na stanowisku adiunkta, gdzie pracował do 1997 r., prowadząc zajęcia dydaktyczne ze studentami z zakresu filozofii religii, religioznawstwa, socjologii religii i religijności, socjologii moralności, a także seminarium magisterskie, podczas którego wypromował kilku magistrów filozofii. W 1998 r. podjął pracę naukowo-dydaktyczną i badawczą na nowo powstałym Wydziale Teologicznym UAM na stanowisku profesora nadzwyczajnego, wpierw w Zakładzie Filozofii Chrześcijańskiej, a następnie w Zakładzie Katolickiej Nauki Społecznej, pracując tu do 2008 r. Prowadził tam wykłady dla studentów stacjonarnych i niestacjonarnych z zakresu metodologii nauk teologicznych i społecznych, wstępu do socjologii, socjologii religii i religijności, socjologii Kościoła i parafii, socjologii powołań duchownych, socjologii moralności, a także seminarium magisterskie i doktorskie. Na seminarium magisterskim wypromował pięciu magistrów teologii, a na seminarium doktorskim jednego doktora teologii. Rozprawa ta dotyczyła dynamiki powołań kapłańskich w Towarzystwie Salezjańskim w Polsce i została wydana w formie książkowej w 2005 r. w Zakładzie Wydawniczym Nomos w Krakowie. W 2008 r. Jubilat podjął pracę naukowo-badawczą i dydaktyczną w Instytucie Socjologii na Wydziale Nauk Społecznych i kontynuuje ją do dziś. Prowadzi zajęcia ze studentami trybu stacjonarnego i niestacjonarnego, studiów licencjackich i magisterskich w postaci wykładów fakultatywnych i konwersatoriów z zakresu socjologii religii i religijności, socjologii moralności, wprowadzenia do filozofii, historii filozofii, socjologicznej analizy Kościoła i parafii, socjologii powołań duchownych, kondycji moralnej polskiego społeczeństwa. W czasie własnych seminariów dyplomowych wypromował kilkudziesięciu licencjatów i magistrów socjologii, a na seminarium doktorskim – dziewięciu doktorów z zakresu socjologii i filozofii. Praca dydaktyczna i naukowa w tych wydziałach i instytutach UAM pozwoliła Mu dokładniej zapoznać się z zasadami ich funkcjonowania, metodyką pracy nauczycielskiej, specyfiką pracy własnej studentów,

z ich aspiracjami życiowymi i oczekiwaniami zawodowymi. W ten sposób lepiej poznał też Uniwersytet, z którym jest związany życiowo i zawodowo od 35 lat i przeszedł w nim wszystkie szczeble kariery naukowej i nauczycielskiej. Władze rektorskie i dziekańskie doceniały Jego zaangażowanie zawodowe i osiągnięcia naukowe, przyznając Mu nagrody różnego stopnia.

W latach 1996–2012 Józef Baniak pracował jako nauczyciel akademicki także na kilku innych uczelniach wyższych, prowadząc w nich zajęcia ze studentami stacjonarnymi i niestacjonarnymi oraz dyplomowe seminaria licencjackie. W latach 1996–1999 pracował na stanowisku profesora nadzwyczajnego w niepublicznej Wyższej Szkole Zarządzania i Marketingu w Lesznie, wygłaszając wykłady z zakresu etyki zarządzania i biznesu, socjologii zarządzania, wstępu do socjologii, wstępu do filozofii, a także prowadząc seminarium licencjackie, podczas którego wypromował kilkudziesięciu licencjatów zarządzania o różnych specjalnościach. W latach 2000–2006 pracował na stanowisku profesora nadzwyczajnego w Instytucie Zarządzania Samorządowego i w Instytucie Medycznym Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Kaliszu, której był jednym z założycieli. Na uczelni tej prowadził wykłady i ćwiczenia dla studentów z zakresu socjologii ogólnej, socjologii zarządzania, wstępu do filozofii, filozofii medycyny, etyki i deontologii medycznej, a także seminarium dyplomowe z socjologii zarządzania, podczas którego wypromował kilkudziesięciu licencjatów tego kierunku. Za wymierne efekty w pracy dydaktycznej otrzymywał nagrody rektora tej uczelni. W latach 2006–2011 pracował jako profesor w Wyższej Szkole Komunikacji i Zarządzania w Poznaniu, a w latach 2010–2012 w Opatówku w zamiejscowym Wydziale Wyższej Szkoły Informatyki i Pedagogiki w Łodzi, prowadząc wykłady i ćwiczenia na studiach niestacjonarnych z wstępu do filozofii, etyki pedagogicznej, wstępu do socjologii, socjologii wychowania. Praca dydaktyczna w tych uczelniach wzbogaciła Jego doświadczenie nauczyciela akademickiego i pozwoliła dostrzec różnice w metodyce ich pracy i metodyce stosowanej na Uniwersytecie, jak i w podejściu studentów obu typów uczelni do wartości studiów i ich roli we własnych planach i celach zawodowych.

DZIEDZINY ZAINTERESOWAŃ NAUKOWYCH I BADAWCZYCH

Rezultatem trwającej niespełna czterdzieści lat pracy naukowej i badawczej Jubilata jest 19 książek – monografii specjalistycznych; 36 zbiorowych prac naukowych powstałych pod Jego redakcją, w tym 22 o profilu socjologicznym i 14 o profilu filozoficznym i teologicznym; 202 artykuły i rozprawy naukowe z zakresu socjologii, filozofii, etyki, teologii i religioznawstwa, opublikowane

w wysoko notowanych czasopismach w języku polskim (np. „Studia Socjologiczne”, „Kultura i Społeczeństwo”, „Sociologia Religii”, „Społeczeństwo i Kościół”, „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne”, „Konteksty Społeczne”, „Humaniora. Czasopismo Internetowe”, „Przegląd Religioznawczy”, „Opuscula Sociologica”, „Teologia Praktyczna”, „Poznańskie Studia Teologiczne”, „Studia Gnesnensia”, „Studia Paradyskie”, „Człowiek i Społeczeństwo”, „Filozofia Religii”, „Filozofia Dialogu”, „Colloquium Salutis”, „Rocznik Kaliski”, „Zeszyty Naukowe KUL”, „Studia Religioznawcze”) i w językach obcych (np. „Keryks”, „Polish Sociological Review”, „The Religious Studies Review”) oraz w recenzowanych, tematycznych monografiach zbiorowych; 63 artykuły popularnonaukowe opublikowane w różnych znanych czasopismach świeckich (np. „Problemy Rodziny”, „Małżeństwo i Rodzina”, „Życie Katolickie”, „Chrześcijanin w Świecie”) i kościelnych (np. „Ateneum Kapłańskie”, „Homo Dei”) o profilu społecznym, teologicznym, historycznym, pedagogicznym, rodzinnym, młodzieżowym; 90 artykułów publicystycznych opublikowanych w czasopismach o profilu świeckim i religijnym, omawiających różnorodną problematykę znajdującą się w zakresie Jego zainteresowań badawczych. Ponadto opublikował kilkadziesiąt haseł specjalistycznych, w tym 19 w *Leksykonie Socjologii Religii* w 2004 r., dwa w *Leksykonie Socjologii Moralności* w 2004 r. i siedem w *Encyklopedii PWN Religia* w latach 2001–2003.

Zawartość merytoryczna dorobku naukowego prof. Józefa Baniaka odnosi się do następujących dyscyplin wiedzy: socjologii religii i religijności, socjologii moralności, socjologii Kościoła i parafii, socjologii powołań kapłańskich i zakonnych, socjologii stanu duchownego, socjologii celibatu osób duchownych, socjologii małżeństwa i rodziny, socjologii młodzieży, filozofii religii, filozofii dialogu, etyki społecznej i zarządzania, teologii praktycznej i częściowo katolickiej nauki społecznej. W ramach tych dyscyplin realizował własne studia teoretyczne i przez wiele lat prowadził środowiskowe badania empiryczne o profilu socjologicznym, pedagogicznym i psychospołecznym w środowisku osób świeckich (dorosłych i młodzieży) i osób duchownych (księży i alumnów). Efektem tych badań były kolejno powstające monografie tematyczne i artykuły publikowane w języku polskim i w językach obcych (angielskim, niemieckim) w krajowych i zagranicznych czasopismach naukowych. Wiele prac naukowych o cząstkowym zakresie publikował w monografiach wieloautorских pod redakcją innych specjalistów z zakresu socjologii, filozofii, teologii, etyki. W dalszym opisie tego dorobku zwrócimy uwagę na Jego wybrane publikacje zwarte i cząstkowe.

Pierwsza publikacja naukowa Jubilata jest zatytułowana *Socjologia religii i religijności. Bibliografia prac polskich i przekładów obcych za lata 1929–1979*, którą opublikowało w 1981 r. wydawnictwo Pallottinum. W tamtym czasie publikacja ta była pierwszym opracowaniem i wykazem rozlicznych prac autorów polskich

i przekładów na język polski prac autorów z innych krajów, w których była omawiana szeroko pojmowana problematyka religii i religijności różnych kategorii społecznych. Oddzielnie są tu ukazane publikacje autorów z ośrodków kościelnych i z ośrodków świeckich. Literatura przywołana tu obejmuje takie kwestie i problemy, jak: historia socjologii religii, metody i techniki badań religijności, teorie religii, badania podstawowych parametrów religijności – problemy wiary, niewiary i ateizmu, praktyki religijne, badania środowisk, wspólnot i instytucji religijnych – religijność środowiska rodzinnego, religijność wiejska i miejska, socjologia parafii, socjologia powołań duchownych i kapłaństwa, problematyka życia Kościoła instytucjonalnego, badania religijności osób należących do różnych kategorii społecznych – dzieci, młodzieży szkół średnich, studentów uczelni wyższych, osób pracujących zawodowo, badania wpływu przemian społecznych i kulturowych na religijność ludzi – sekularyzacji, laicyzacji, a także socjologia dialogu ideologicznego w środowiskach zróżnicowanych światopoglądowo. Bibliografia ta obejmuje 5135 publikacji, w tym 3469 stanowią opracowania konfesyjne, natomiast 1666 – prace laickie. W następnych latach z bibliografii tej korzystało wielu badaczy religii i życia religijnego ludzi, jak i innych zagadnień z zakresu szeroko pojętej problematyki religioznawczej.

W 1987 r. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego opublikowało monografię Jubilata pt. *Światopogląd młodzieży akademickiej. Studium postaw studentów Uniwersytetu Wrocławskiego*. Studium to jest oparte na wynikach badań empirycznych i materiałach teoretycznych rozprawy doktorskiej, przygotowanej w okresie studiów doktoranckich w latach 1979–1982 i obronionej w 1982 r. na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego pod kierunkiem prof. Henryka Pisarka. Badania ukazane w tym studium zostały wykonane w ramach centralnego projektu badawczego realizowanego w Instytucie Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego pod kierunkiem prof. Jana Pawlicy. Na treść tej monografii składają się następujące zagadnienia: stan oraz podstawy teoretyczno-metodologiczne badań i empiryczne badania nad światopoglądem młodzieży; charakterystyka badanej zbiorowości studenckiej; środowiskowe uwarunkowania postaw światopoglądowych studentów; profil światopoglądowy studentów; dynamika postaw studentów wobec wierzeń i praktyk religijnych; dynamika przekonań światopoglądowych studentów. W zakończeniu studium Autor dokonuje uogólnień dotyczących ciągłości i zmian w postawach światopoglądowych badanych studentów Uniwersytetu następujących w specyficznych warunkach politycznych w Polsce tamtego okresu, w tym stanu wojennego, zaznaczając, że tradycyjne treści religijne – jeśli stanowią istotny komponent światopoglądu człowieka – nie pozostają obojętne wobec pozostałych jego treści. Świadomość religijna nie sprzyja oczywiście procesowi przyswajania przez studentów treści światopoglądu marksistowskiego, a także niektórych wartości

wysoko cenionych w społeczeństwie laickim. Potwierdza się tu teza mówiąca, iż im częściej studenci deklarują postawy religijne, tym mniej świeckie są ich przekonania światopoglądowe – filozoficzne i moralno-społeczne. Mniejszą rolę odgrywają wówczas także wartości użyteczne w osobistej hierarchii tych studentów. Dzieje się to według prawa konkurencji światopoglądowej, preferencji zróżnicowanych hierarchii wartości i dążeń, które wchodzi w strukturę odpowiednio sprofilowanego – tu religijnie lub laicko – światopoglądu. W świadomości studentów wierzących „tradycyjnie” treści religijne częściej współwystępują z pewnym typem konserwatywnego podejścia do życia, natomiast treści świeckie łączą się częściej z poglądami społecznie postępowymi. Sytuacja niekonsekwencji i „dualizmu” w światopoglądzie studentów jest wywołana przez istniejący w Polsce od dawna „układ” dwóch konkurujących ze sobą światopoglądów: chrześcijańskiego i marksowskiego. Ważnym aspektem czy ustaleniem badawczym było wtedy też to, że zdecydowana większość studentów Uniwersytetu (ponad trzy czwarte) kwestionowała tzw. przewodnią rolę partii marksistowskiej, sprawującej w tym czasie władzę w kraju, a zarazem domagała się wolności religijnej i możliwości w wypełnianiu obowiązków religijnych, niemile widzianych przez ówczesną władzę polityczną i administracyjną kraju.

W rozprawie habilitacyjnej noszącej tytuł *Religijność miejska w warunkach uprzemysłowienia i ruralizacji na przykładzie Kalisza. Studium socjologiczne*, opublikowanej w 1990 r. przez wydawnictwo Miniatura w Krakowie, Józef Baniak ukazuje i omawia w wielu aspektach, w oparciu o wyniki własnych badań socjologicznych, „religijność miejską” realizowaną indywidualnie i zbiorowo, osobiście i publicznie przez katolików w warunkach dużego miasta, dynamicznie rozwijającego wówczas własną infrastrukturę pod wpływem przemysłu w nim zlokalizowanego oraz lokalnego środowiska wiejskiego. Inaczej mówiąc, odpowiada tu na trzy podstawowe pytania: Jaki jest zakres wpływu przemysłu zlokalizowanego w Kaliszu na „życie religijne” katolików mieszkających w tym mieście – autochtonów i imigrantów wiejskich tu osiadłych? Czy oddziaływanie lokalnego środowiska wiejskiego obejmuje także postawy wobec religii i zachowania religijne katolików Kalisza? Czy można wskazać na występowanie wspólnych i odrębnych cech w religijności rdzennych kaliszan oraz osób, które przybyły do tego miasta i osiedliły się w nim na stałe, włączając się stopniowo w rytm życia miasta i jego mieszkańców? Z tymi pytaniami łączą się też inne problemy, jakie Autor uwzględnił w badaniach i na które starał się odpowiedzieć w tej monografii, a mianowicie: W jakim stopniu proces ruralizacji jest widoczny w życiu uprzemysłowionego miasta Kalisza i jego mieszkańców w zakresie poziomu zmian w ich religijności? Czy religijność przybyszy ze wsi, którzy mieszkają już na stałe w Kaliszu, różni się istotnie od religijności rdzennych kaliszan? Czy środowisko miejsko-przemysłowe Kalisza oddziałuje na religijność ludności

napływowej ze wsi i jaki jest charakter tego wpływu? Czy imigranci wiejscy także oddziałują na religijność całej wspólnoty katolików miejskich własnym „stylem pobożności” i poziomem kościelności, który wynieśli z parafii wiejskich? Czy i w jakim tempie następuje sekularyzacja imigrantów wiejskich w warunkach miasta uprzemysłowionego, jakim jest współczesny Kalisz? Wieloraki przemysł z jednej oraz środowisko wiejsko-rolnicze, z drugiej strony, otaczające Kalisz, to czynniki, które istotnie wpływały w wielu sferach na jego funkcjonowanie i dynamikę rozwoju strukturalnego i gospodarczego czy kulturalnego, na życie jego stałych oraz napływowych mieszkańców. Ich wpływ dotknął również szeroko rozumianą żywotność religijną i moralność obu typów mieszkańców. Praca ta ukazuje po raz pierwszy wielostronne, wzajemne oddziaływania obu tych czynników na religijność kaliszan – autochtonów i wiejskich imigrantów, ukazując zmiany w ich postawach wobec religii i Kościoła, w ich kulturze religijnej i w świadomości religijnej, w ich kościelności i świeckości. Stąd można mówić o ważnym wkładzie do badań religijności miejskiej w Polsce, ujętej i analizowanej w kontekście oddziaływań zarówno uprzemysłowienia, jak i ruralizacji.

Odrębnym zagadnieniem wchodzącym w zakres zainteresowań Jubilata religijnością katolików dorosłych i młodzieży w Polsce jest obraz kapłana istniejący w świadomości młodzieży licealnej i akademickiej oraz osób dorosłych, na który składają się ich wyobrażenia modelu księdza parafialnego i zakonnego oraz postawy i oceny obejmujące autorytet, rolę religijno-społeczną w parafii i funkcjonowanie księdza w parafii i we wspólnocie lokalnej. Temu zagadnieniu Jubilat jako pierwszy w kraju poświęcił badania socjologiczne w obu kategoriach respondentów: młodzieży licealnej i akademickiej w Kaliszu na przełomie lat 80. i 90. XX wieku oraz na początku XXI wieku, prezentując ich wyniki w monografii *Ksiądz w oczach młodzieży. Obraz kapłana w świadomości młodzieży licealnej i akademickiej na przykładzie Kalisza. Studium socjologiczne* (Poznań 1993). Badania socjologiczne na ten temat zrealizował ponownie w 2008 r. wśród licealistów w Kaliszu i wśród studentów w Kaliszu i Poznaniu, a wyniki ich zaprezentował w kolejnej monografii: *Portret księdza w wyobrażeniach i ocenach polskiej młodzieży. Studium socjologiczne* (Kraków 2013). Oceniając wartość naukową i poznawczą tej publikacji, prof. Wojciech Pawlik napisał w recenzji:

Praca Józefa Baniaka należy do rzadkich w naukach społecznych przykładów badań longitudinalnych, czyli konsekwentnego powtarzania badań przeprowadzonych w latach 1983, 1991, 2008. Jest to więc materiał badawczy dający podstawy nie tylko do formułowania ostrożnych hipotez, ale także ich odpowiedzialnej weryfikacji. Książka ta jest napisana zrozumiale, z wyraźnie sformułowanymi założeniami teoretycznymi

i hipotezami, precyzyjną warstwą analityczno-dowodową i jasnymi konkluzjami; jest podsumowaniem kilkudziesięcioletnich zainteresowań i badań Autora.

Z kolei drugi jej recenzent, prof. Włodzimierz Pawluczuk, dodaje:

W warstwie ogólnoteoretycznej szczególnie interesujące wydały mi się fragmenty poświęcone religijności i duchowości. Refleksje autora nad osobowością postaci księdza skłaniają do szerszych rozważań nad relacją postaw czy stanów egzystencjalnych określanych mianem duchowości, a postawami tradycyjnie określanymi jako religijność.

Te same kwestie i problemy uwzględnił w środowisku osób dorosłych w latach 1983 i 1991 w odrębnych badaniach socjologicznych, a wyniki tych badań ukazał w odrębnej publikacji pt. *Obraz kapłana w świadomości katolików świeckich (na przykładzie Kalisza, Kotłowa, Przedborowa). Studium socjologiczne* (Poznań 1994). Opierając się na ustaleniach empirycznych z obu środowisk społecznych, Autor zaznacza, że większość dorosłych i młodych katolików ujawniła pozytywne nastawienie do księży parafialnych, jednakże w ich modelu kapłana dało się dostrzec cechy rozbieżne z modelem preferowanym w Kościele instytucjonalnym, zwłaszcza dotyczące cech negatywnych, wad, jakie respondenci, zwłaszcza młodzi, dostrzegali w osobowości i działaniach księży w parafiach i w środowisku młodzieżowym. Jednocześnie, porównując wyniki obu badań, można wskazać na częściej narastającą w środowisku młodzieży niż wśród osób dorosłych krytykę zastanego modelu kapłana, obowiązku celibatu księży oraz nastawienia księży do katolików świeckich, młodzież liczniej domagała się zmian w tym zakresie w zachowaniach i działaniach księży.

Z zagadnieniem kapłaństwa instytucjonalnego i postaw katolików wobec niego ściśle łączy się problematyka powołań duchownych – kapłańskich i zakonnych, rekrutowanych i realizowanych w Polsce w diecezjach i we wspólnotach zakonnych. Zagadnienie to należy do głównych zainteresowań i badań socjologicznych Jubilata. Bez systematycznego naboru kandydatów do stanu kapłańskiego i zakonnego trudno byłoby sobie wyobrazić normalne funkcjonowanie struktur kościelnych, a także życie religijne katolików świeckich. Zagadnieniu temu prof. Józef Baniak poświęcił wiele swoich publikacji, a przede wszystkim dwie monografie, w których ukazuje i analizuje tempo naboru, realizacji i stabilizacji liczby powołań kapłańskich w Polsce, w konfrontacji z ich sytuacją na świecie: *Dynamika powołań kapłańskich i zakonnych w Kościele rzymskokatolickim w Polsce w latach 1900–1994. Studium socjograficzne* (Kraków 1997); *Powołania do kapłaństwa i do życia zakonnego w Polsce w latach 1900–2010. Studium socjologiczne* (Poznań 2012). Recenzentka tej monografii, prof. Maria Libiszowska-Żółtkowska, zaznacza:

Profesor Józef Baniak – naukowy i medialny autorytet w sprawach dotyczących księży i eksksięży – jest autorem wielu książek i artykułów dotyczących powołań kapłańskich. Prezentowana publikacja stanowi kontynuację tej problematyki. Specyfika zawodu osób duchownych w służbie kościelnej lub zakonnej nie tylko ze względu na obowiązujące ograniczenia wynikające ze składanych ślubów, zwłaszcza bezżenności (celibatu), jest przedmiotem szczególnego społecznego zainteresowania. Niełatwe do zdefiniowania pojęcie „powołania” budzi u postronnych szacunek i respekt, narażony na zderzenie z zachowaniami niegodnymi, wykraczającymi poza świeckie wyobrażenie „służby Bożej”. Autor tego typu sytuacji nazywa kryzysem powołania. O tym także jest ta książka.

Dzięki tym opracowaniom wiedza naukowa i świadomość społeczna dotycząca powołań duchownych, dynamiki ich naboru i realizacji, a następnie funkcjonowania w Kościele, jest szersza i głębsza, dając optymalne zorientowanie w skali poznawania tego zjawiska.

Nabór kandydatów do stanu kapłańskiego i wieloletni proces sprawdzania zasadności i autentyczności ich powołania religijnego, przygotowania ich do podjęcia zadań wynikających z zawodu księdza parafialnego lub zakonnego, choć są dopiero pierwszym etapem na osobistej drodze każdego do kapłaństwa, to nie zawsze i nie w każdym przypadku gwarantują dochowanie wierności powołaniu kapłańskiemu i trwanie w kapłaństwie. Nie ulega wątpliwości, że kapłaństwo instytucjonalne, ujmowane z socjologicznego i psychologicznego punktu widzenia, jest zawodem specyficznym, trudnym w realizacji, zależnym od warunków niespotykanych w świeckich zawodach, wśród których istotny jest obowiązek bezżenności i abstynencji seksualnej oraz całkowitego posłuszeństwa księdza wobec biskupa diecezjalnego. Pod wpływem tych i innych jeszcze wymagań niektórzy księża na różnym etapie pracy kapłańskiej w strukturach kościelnych załamują się psychicznie i emocjonalnie, przeżywają kryzys własnego kapłaństwa, nie dochowują wierności powołaniu kapłańskiemu, w wyniku czego rezygnują czasowo lub trwale z bycia księdzem i powracają do stanu świeckiego, zwłaszcza gdy kryzys ich powołania ma związek z kryzysem egzystencjalnym. Wówczas trwanie księdza w kapłaństwie okazuje się niemożliwe. Problemowi wierności powołaniu kapłańskiemu i kryzysowi tożsamości kapłańskiej księży rzymskokatolickich w Polsce prof. Józef Baniak poświęcił wiele lat swoich studiów i dwukrotne badania socjologiczne byłych księży parafialnych i zakonnych. Wyniki tych badań, jako prototypowych w Polsce, opublikował w 2000 r. w obszernej monografii pt. *Wierność powołaniu a kryzys tożsamości kapłańskiej. Studium socjologiczne na przykładzie Kościoła w Polsce*, wydanej w Wydawnictwie Naukowym Wydziału Teologicznego UAM w Poznaniu. Niektóre wyniki tych badań, niezawarte w tej książce, opublikował w kilku artykułach częściowych w czasopismach naukowych kościelnych i świeckich

oraz w pracach zbiorowych. Badania te, jak ich wyniki, ukazały nasilający się problem kryzysu tożsamości kapłańskiej u wielu księży, zwłaszcza młodych i z krótkim stażem pracy zawodowej, wywołanego m.in. stopniowym zanikiem wierności powołaniu, lekceważeniem własnych powinności wobec świeckich, konfliktami z władzami kościelnymi czy konfliktami w społeczności lokalnej i w parafii, jak też świeckim życiem na co dzień, osłabianiem osobistej pobożności i religijności, łamaniem zasad etosu osoby duchownej.

Niewierność powołaniu kapłańskiemu i kryzys tożsamości kapłańskiej u wielu księży katolickich są uwarunkowane różnymi czynnikami, jednak ważne miejsce wśród nich zajmuje obowiązek celibatu i pełnej czystości seksualnej księdza. Z obowiązku tego wynika konieczność rezygnacji księdza z osobistych emocjonalnych i seksualnych związków z kobietą, niemożność osobistego związku małżeńskiego i życia rodzinnego z wybraną kobietą. Wprawdzie ksiądz, chcąc trwać w stanie kapłańskim, musi pozostać mężczyzną bezzennym, pozostać w celibacie, co nie zawsze oznacza, że rezygnuje on z pożycia seksualnego z kobietą, z własnego ojcostwa. Z tych wartości niektórzy księża nie potrafią zrezygnować, a jednocześnie chcą trwać w kapłaństwie. Inni z kolei z powodu konieczności trwania w celibacie i niemożności łączenia kapłaństwa z życiem małżeńsko-rodzinnym porzucają kapłaństwo instytucjonalne i powracają do życia w stanie świeckim, żeby móc zrealizować własne powołanie do małżeństwa i do naturalnego ojcostwa, nierzadko zaistniałego już w czasie życia kapłańskiego. Temu problemowi prof. Józef Baniak poświęcił odrębną monografię socjologiczną pt. *Rezygnacja z kapłaństwa i wybór życia małżeńsko-rodzinnego przez księży rzymskokatolickich w Polsce*, opublikowaną w Zakładzie Wydawniczym Nomos w Krakowie w 2001 r. W podsumowaniu wyników badań na ten temat Autor pisze:

Studium to jest poświęcone niemożności bycia księdzem „za wszelką cenę”, a więc kosztem rezygnacji kapłana z miłości małżeńskiej i ojcowskiej, rezygnacji z własnej wspólnoty rodzinnej. Ukazuje ono trudny los mężczyzn podwójnie „powołanych”: do kapłaństwa i do małżeństwa, do życia we wspólnocie rodzinnej i we wspólnocie kościelnej; mężczyzn, którzy z woli Kościoła instytucjonalnego i jego doktryny kapłańskiej nie mogą być sobą w pełni, czyli nie mogą realizować równocześnie obu swych powołań.

Niektórzy z takich księży, jawnie lub skrycie kontestujący obowiązek bezżenności i czystości seksualnej, odchodzą z kapłaństwa, aby realizować własne powołanie małżeńsko-rodzinne.

Celibatowi i czystości seksualnej księży rzymskokatolickich w Polsce prof. Józef Baniak poświęcił wiele swoich prac, w których zwracał uwagę na traktowanie go przez władze kościelne jako obowiązek i konieczność, bez względu

na to, czy księża go zawsze i wszyscy akceptują i żyją według jego zaleceń. W najnowszej książce, zatytułowanej *Beżzenność i czystość seksualna księży rzymskokatolickich w świadomości katolików świeckich i osób duchownych w Polsce. Założenia i rzeczywistość* (Kraków 2017), ukazuje te zjawiska wielostronnie: jego początki i rozwój – w czasach apostołskich, w kolejnych okresach dziejów Kościoła, wśród księży anglikańskich wcielanych do Kościoła rzymskokatolickiego, we wschodnich Kościołach katolickich. W opisie istoty celibatu duchownych uwzględnia, idąc za innymi jego badaczami, wielość spojrzeń teoretycznych: kontekst teologiczny, prawnokanoniczny, psychologiczny, społeczny, wychowawczy i emocjonalny. Nie pomija też takich kwestii, jak wzajemne relacje księży i kobiet, zwolnienie księży od obowiązku celibatu, rezygnacja księży z celibatu i jej konsekwencje, związek celibatu z całkowitą abstynencją seksualną księży parafialnych i zakonnych. Biorąc pod uwagę wyniki własnych badań empirycznych na ten temat, ukazuje postrzeganie, nastawienie i oceny konieczności celibatu i czystości seksualnej księży rzymskokatolickich zarówno przez osoby świeckie, do których zalicza dorosłych katolików świeckich, młodzież gimnazjalną, licealną i akademicką, kobiety żyjące z księżmi w realnych związkach czasowych i trwałych, nierzadko będące matkami dzieci z księżmi, a także kobiety w różnym wieku odnoszące się do celibatu i czystości seksualnej księży na forach internetowych oraz byłych alumnów diecezjalnych i zakonnych, jak i osoby duchowne, do których zaliczył księży pracujących aktualnie w strukturach kościelnych (w parafiach i we wspólnotach zakonnych) i byłych księży diecezjalnych i zakonnych, którzy z różnych powodów, w tym ze względu na obowiązkowy celibat i abstynencję seksualną, odeszli z kapłaństwa do życia świeckiego w trwałym życiu małżeńsko-rodzinnym z kobietami poznanymi najczęściej w okresie wykonywania zadań kapłańskich w parafiach i w zakonach. Tak szerokiego spojrzenia na obowiązek celibatu i abstynencji seksualnej księży, jak ocenę jego konieczności przez różne kategorie respondentów, nie ukazano dotąd w jakimkolwiek opracowaniu naukowym, w tym o profilu socjologicznym. Recenzent tej monografii, prof. Wojciech Pawlik, oceniając jej znaczenie w socjologii religii, zaznaczył:

Profesor Józef Baniak od prawie czterdziestu lat wszechstronnie bada wszystkie aspekty celibatu. Przedstawione w książce wyniki badań socjologicznych realizowanych przez niego, ale też przez innych socjologów, dają najpełniejszy do tej pory w polskiej literaturze socjologicznej obraz opisu i postaw dotyczących zasadności i celowości utrzymania celibatu w Kościele rzymskokatolickim oraz jego przestrzegania przez osoby duchowne. Czytelnik otrzymuje tym samym do rąk książkę będącą kompletnym – w obecnym stanie wiedzy socjologicznej – opracowaniem tego trudnego zagadnienia. Autor unika łatwych uogólnień, czyniąc liczne zastrzeżenia metodologiczne dotyczące możliwości generalizowania jego wniosków dotyczących

coraz częstszego podważania zasady celibatu w Kościele i jego naruszania przez księży diecezjalnych i zakonnych. Pisze tylko o tym, co sam lub inni socjologowie zbadali, nie siląc się, by wnioski te rozciągać na całe środowisko kościelne. Staranność Autora, by pomimo tych trudności pracować zgodnie z metodologią badań socjologicznych, budzi uznanie. W sytuacji, gdy na temat celibatu jako praktyki społeczno-religijnej nie wiedzieliśmy nic lub wiedzieliśmy bardzo niewiele, obracając się co najwyżej w sferze domysłów i stereotypów, prezentowana książka stanowi ogromny krok do przodu w poszerzeniu naszej wiedzy na temat tego zjawiska. Autor stosuje w swojej książce Denzinowską metodę triangulacji, tzn. bada różne punkty widzenia reprezentowane przez różne kategorie badanych. Reasumując, książka Profesora Józefa Baniaka jest w polskiej socjologii wydarzeniem niezwykle. Imponuje wszechstronnością ujęcia tematu, pomysłowością i kulturą metodologiczną, aksjologiczną neutralnością, z jaką Autor interpretuje wyniki swoich badań i kompetencjami *last but not least* również teologicznymi.

Zajmując się badawczo problematyką młodzieży polskiej, prof. Józef Baniak uwzględnił także jej krytyczne spojrzenie i oceny dotyczące moralności katolickiej, lokując je w ramach paradygmatu „od akceptacji do kontestacji”. Wyniki własnych badań socjologicznych zrealizowanych wśród licealistów w Kaliszu i studentów w Poznaniu zaprezentował szeroko i wnikliwie w monografii pt. *Od akceptacji do kontestacji. Moralność katolicka w krytycznym ujęciu i ocenie młodzieży polskiej* (Warszawa 2015). W treści książki omawia takie kwestie, jak: moralność subiektywna w krytycznym ujęciu młodzieży; moralność społeczna ludzi w ujęciu tych respondentów; moralność małżeńska i rodzinna; zapłodnienie in vitro jako droga do rodzicielstwa dla małżonków bezpłodnych. Zdaniem recenzenta oceniającego książkę: „Zasługą Autora jest to, że próbuje on znaleźć odpowiedni język i kategorie analizy teoretycznej, by zjawisko to (postaw młodzieży wobec moralności katolickiej) przedstawić jako część szerszych przemian kulturowo-cywilizacyjnych zachodzących po 1989 roku w naszym kraju. Tymi kategoriami są: kontestacja, opór, sprzeciw i bunt”.

W zakresie zainteresowań naukowych i badań socjologicznych prof. Józefa Baniaka ważne miejsce zajmuje problematyka małżeństwa i rodziny, której poświęcił on wiele artykułów opublikowanych w czasopismach specjalistycznych, a także dwie własne monografie oraz pracę zbiorową pod własną redakcją. W pierwszej monografii socjologicznej pt. *Małżeństwo i rodzina w świadomości młodzieży gimnazjalnej na tle kryzysu jej tożsamości osobowej* (Kraków 2010) szeroko omawia postawy dzisiejszych gimnazjalistów polskich wobec małżeństwa i rodziny, wykorzystując w tym celu wyniki własnych badań wśród tych uczniów zrealizowanych w Kaliszu i w kilku wioskach tamtejszego regionu w latach 2001–2004. W rozprawie tej Autor poddaje naukowej weryfikacji stereotypowe i powszechne przekonanie o szerokim odrzucaniu przez młode pokolenie katoli-

ków polskich etycznych norm chrześcijańskich z zakresu moralności seksualnej i małżeńsko-rodzinnej. Badania prezentowane w książce wskazują na wpływ wielu czynników na przekonania i postawy gimnazjalistów odnoszące się do moralności małżeńskiej, rodzinnej i seksualnej. Z badań tych wynika również, że mimo sygnalizowanych negatywnych zmian w postawach młodzieży szkolnej wobec katolickiej moralności małżeńskiej i rodzinnej oraz jej pozytywnego na ogół stosunku do alternatywnych form życia rodzinnego większość ludzi lokuje własne szczęście, obecne i przyszłe, właśnie w szczęśliwym związku małżeńskim oraz w spójnej, harmonijnie funkcjonującej rodzinie. Większość młodych ludzi, już na tym etapie własnego rozwoju osobowego, wysoko ocenia rolę dziecka w tradycyjnym małżeństwie i rodzinie, których żadna społeczna instytucja nie jest w stanie zastąpić. Na treść książki składają się takie zagadnienia, jak: małżeństwo i rodzina w wyobrażeniach i oczekiwaniach gimnazjalistów; alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ich ocenie; życie ludzkie jako główna wartość i jego obrona w małżeństwie i rodzinie; podstawowe cechy małżeństwa sakramentalnego (katolickiego) w ujęciu gimnazjalistów; seks jako wartość autonomiczna w ich ocenie.

W drugiej monografii na ten temat, noszącej tytuł *Małżeństwo i rodzina w wyobrażeniach i ocenach młodzieży licealnej i akademickiej. Między konformizmem i kontestacją. Studium socjologiczne* (Poznań 2016), omawia nastawienie obu kategorii młodzieży do małżeństwa i rodziny, biorąc pod uwagę takie zagadnienia, jak: religijna i świecka koncepcja małżeństwa i rodziny; miłość małżeńska i rodzicielska w ujęciu młodzieży; alternatywne formy życia małżeńskiego i rodzinnego; etos małżeńsko-rodzinny i jego praktyczne zastosowanie; nierozzerwalność i trwałość małżeństwa sakramentalnego w ocenach respondentów; wierność i zdrada małżeńska oraz ich znaczenie w trwałości małżeństwa i w rozpadzie rodziny; płodność małżonków i dietność rodziny w wyobrażeniach respondentów; świadome rodzicielstwo w małżeństwie i rodzinie; aborcja i okoliczności ją sankcjonujące; zapłodnienie metodą *in vitro* jako jedyna droga niepłodnych małżeństw do własnego rodzicielstwa w ujęciu i ocenie badanej młodzieży. Ta monografia, podobnie jak książka ukazująca postawy gimnazjalistów wobec małżeństwa i rodziny, stanowi szerokie i kompetentne kompendium wiedzy naukowej i socjologicznej na ten ważny w wymiarze poznawczym i społecznym temat. Oceniając jej wartość poznawczą, recenzentka, prof. Ewa Budzyńska, zaznacza:

Temat, jaki podjął w swoich badaniach prof. Józef Baniak, jest niezwykle ważki, gdyż od roku 1989 w Polsce mamy do czynienia z wyraźnymi przemianami w sferze moralności religijnej, powiązanej z dominującym wyznaniowo katolicyzmem. Zmiany te w szczególności sposób uwidaczniają się w generacji młodych Polaków, przyjmując

ten sam kierunek i podobne cechy, jak zmiany w moralnych ocenach i zachowaniach, jakie dokonywały się w społeczeństwach zachodnich od lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku. Zatem do pewnego stopnia mają one charakter imitacyjny. Należy podkreślić, że książka prof. Józefa Baniaka stanowi – z jednej strony – znakomite źródło wiedzy o poglądach młodzieży polskiej na kwestie etyczne związane z małżeństwem i rodziną, a z drugiej strony – może służyć za punkt porównawczego odniesienia dla następnych socjologicznych badań nad tą sferą.

Z kolei w pracy zbiorowej pod własną redakcją pt. *Między nakazem a wyborem. Moralne dylematy małżeństw i rodzin w Polsce* (Kraków 2012), prof. Baniak wskazuje kompetentnie i szeroko na dotyczące życie dzisiejszych małżeństw i rodzin moralne dylematy widziane oczami różnych obserwatorów. W treść książki wkomponował takie zagadnienia, jak: konteksty i czynniki przemian współczesnej rodziny w Polsce; małżeństwo, rodzicielstwo, ojcostwo – ich uwarunkowania; małżeństwo i rodzina widziane przez dzisiejszą młodzież polską; kryzys życia małżeńskiego i rodzinnego w świetle aktualnych badań naukowych; kohabitacja jako alternatywna forma życia rodzinnego. Te wszystkie problemy omawia i ocenia w kontekście dylematów moralnych, egzystencjalnych, społecznych i religijnych czternastu specjalistów – socjologów, psychologów, pedagogów i teologów, dając w efekcie panoramiczny obraz życia współczesnych wspólnot małżeńsko-rodzinnych w Polsce na tle grożących im różnych utrudnień i przeszkód. Oceniając tę monografię, prof. Krystyna Slany napisała w recenzji:

Książka przygotowana pod redakcją prof. Józefa Baniaka stanowi bez wątpienia cenną pozycję w toczącym się żywo i nieustannie dyskursie na temat przemian małżeństwa i rodziny, czy też ich kryzysu. Zmiany globalne docierają bezpośrednio do samych jednostek, do jądra ich osobistego życia, wiążąc się z dekonfiguracją i rekonfiguracją na nowo znaczenia seksualności, doboru partnera, formowania małżeństwa, rodzicielstwa, trwałości rodziny, jej sakralności czy złożoności form życia rodzinnego. Zacierają się granice w odniesieniu do tego, co w przeszłości było jednoznacznie definiowane i oceniane przez systemy normatywne, takie jak moralność, obyczaj, religia i prawo. Jesteśmy zatem w środku rewolucji globalnej, która zmienia utarte dotąd schematy i zasady definiowania małżeństwa i rodziny, ustalania, czym jest i jaka jest istota małżeństwa i rodziny. Książka dostarcza cennych badań, opinii, refleksji nad przemianami współczesnej rodziny polskiej ujmowanej z perspektywy nauki Kościoła katolickiego. Przyczyni się bez wątpienia do dyskusji nad religijnością Polaków, sposobami odczytywania i interpretacji wyłomów normatywnych dokonywanych w sferze prywatnej.

Z kolei prof. Elżbieta Firlit dodaje w konkluzji swojej recenzji:

Publikacja może znaleźć licznych nabywców zarówno w kręgach akademickich (wśród wykładowców i studentów takich kierunków, jak socjologia, psychologia, teologia, polityka społeczna, ekonomia społeczna, etyka), jak i wśród praktyków

społecznych zajmujących się szeroko rozumianą problematyką małżeństwa i rodziny we współczesnej Polsce.

Warto dodać, że treść tej książki była przedmiotem dyskusji w polskim radiu, uzyskując wysoką ocenę słuchaczy.

Profesor Józef Baniak jako socjolog religii i religijności interesuje się także badawczo zagadnieniem ateizmu i typologią ateistów, zjawiskiem niewiary religijnej i osobami deklarującymi, z jednej strony, brak wiary w dogmaty religijne i kwestionowanie norm etycznych i zasad moralnych katolicyzmu, a z drugiej strony, przyznających się do akceptacji i praktycznego stosowania niektórych praktyk religijnych i rytuałów we własnym życiu lub swoich rodzin. Jego zdaniem trudno wyjaśnić osobliwości zjawiska współczesnego ateizmu, biorąc pod uwagę jego istotę, podstawowe założenia, uwarunkowania oraz rolę i znaczenie w życiu ludzi – jednostek i zbiorowości społecznych. Próba takiego wyjaśnienia wywołuje liczne pytania obejmujące specyfikę i kontekst ateizmu w życiu współczesnych ludzi. Przede wszystkim należy zapytać: Co w ogóle oznacza pojęcie „ateizm” i co stanowi jego podstawową treść? Następnie trzeba postawić pytanie dotyczące zjawiskowej strony ateizmu: Czym jest taka „rzeczywistość”, którą ludzie od dawna nazywają ateizmem? Jak można poznać sens zjawiska ateizmu? W jaki sposób ateizm pojawia się w życiu jednostek i grup ludzkich? Jaka jest geneza i historia ateizmu? Jakie są typologie ateizmu? Jakie zjawiska graniczą z ateizmem? Czy współczesny ateizm jest podobny do ateizmu, który ludzie głosili i wyznawali w różnych okresach własnych dziejów? Czy współczesny świat wytworzył nowy i odmienny typ ateizmu? Jakimi cechami odznacza się dzisiejszy ateizm? Jakie są podstawowe źródła współczesnego ateizmu i jakie jest jego oblicze społeczne? Czy ateizm ma związek z kulturą współczesną? Czy ateizm zdołał uwolnić ludzi spod wpływów religii? Jaki jest związek ateizmu z chrześcijaństwem? Czy ateizm jest wyzwaniem dla dzisiejszych ludzi wierzących w Boga, a zarazem swoistą „propozycją” sensu i celu w życiu osobistym? Na czym polega egzystencjalna doniosłość współczesnego ateizmu? Jak wielki odsetek ludzi akceptuje założenia ateizmu i próbuje postępować na co dzień według jego idei i postulatów? Odpowiedź na choćby niektóre z tych pytań przybliży rzeczywistą postać ateizmu i wskazuje, jaka jest jego faktyczna rola w życiu jednostek i zbiorowości ludzkich w obecnych czasach i warunkach ich egzystencji. Z badań prof. Baniaka i innych socjologów wynika, że ateizm ideowy w Polsce był i jest obecnie zjawiskiem marginalnym w postawach światopoglądowych i zachowaniach osób dorosłych i młodych, w zestawieniu z ciągle wzrastającymi odsetkami osób deklarujących niewiarę religijną lub jej zanikanie w osobistym i społecznym życiu. Negatywne postawy ludzi wobec religii, kwestionowanie jej dogmatów, brak więzi z instytucjami kościelnymi,

indyferentyzm religijny nie musi oznaczać występowania „czystego” ateizmu w osobistym życiu jednostki.

Badając różne środowiska katolików w Polsce, osoby dorosłe i młode, prof. Józef Baniak dostrzegł specyficzną ich kategorię – to katolicy niewierzący oraz odrzucający prawdy religijne i normy moralności chrześcijańskiej, a jednocześnie przyznający się do katolicyzmu poprzez spełnianie niektórych praktyk i zwyczajów religii katolickiej. Badania podjęte przez niego potwierdziły istnienie takiej kategorii chrześcijan, a porównanie ich według kryterium wieku pozwoliło na stwierdzenie większego i wzrastającego ich odsetka wśród osób młodych – uczniów szkół średnich i studentów czy też wśród młodej inteligencji pracującej zawodowo. Nieco wcześniej księża parafialni wskazywali podczas badań występowanie osób „wierzących niepraktykujących”, którzy choć deklarowali wiarę w Boga, to zupełnie lub częściowo nie spełniali z różnych powodów i przyczyn praktyk religijnych nakazanych im przez Kościół. Z kolei dziś można zauważyć czy spotkać w kościołach „niewierzących praktykujących” bądź dowiedzieć się o ich istnieniu podczas badań socjologicznych. Kim są ludzie, którzy mówią publicznie, że „w zasadzie” nie wierzą w Boga, a jednocześnie świadomie realizują niektóre praktyki religijne oraz zachowują wybrane tradycje chrześcijańskie, pyta prof. Baniak. Osoby te, jak sam zaznacza, są ciągle katolikami, włączone aktem chrztu do Kościoła katolickiego, lecz same odsunęły się od jego doktryny religijno-moralnej, od jego wskazań etycznych, a jednocześnie, chociaż nie z pobudek religijnych, akceptują i stosują w swoim życiu niektóre rytuały religijne – jednorazowe i okazjonalne. Osoby te dotknął ostry kryzys wiary, który jednak nie odsunął ich w zupełności od niektórych elementów kultury religijnej czy sakralnej. Z różnych względów i motywów te wybrane przez nich osobistości składniki kultury religijnej, chrześcijańskiej, odgrywają pewną rolę w ich życiu osobistym i rodzinnym czy społecznym.

W zakresie własnych studiów i badań religioznawczych prof. Józef Baniak zajmuje się też filozoficznymi aspektami religii, których rezultaty publikował w artykułach w czasopismach filozoficznych i teologicznych, a także w kilku pracach zbiorowych pod własną redakcją naukową. W kolejnych tomach „Filozofii Religii” wraz z wieloma innymi autorami analizował następujące zagadnienia: metodologiczne założenia i problematyka filozofii religii (Poznań 2005); Bóg i człowiek w filozofii religii. Problem relacji wzajemnych (Poznań 2006); dylematy współczesnej filozofii religii (Poznań 2007); doświadczenie religijne jako problem filozofii religii i teologii (Poznań 2008); mistyka jako stan świadomości i typ doświadczenia religijnego (Poznań 2009). W ramach tych ogólnie ujętych zagadnień autorzy prezentują problemy szczegółowe, takie jak: filozofia religii w ujęciu Leszka Kołakowskiego; relacja Bóg – człowiek w świetle klasycznej teologii negatywnej; „śmierć Boga” a współczesne

spory o ateizm i humanizm; wiara jako relacja odniesienia człowieka do Boga; metoda rekonstrukcjonizmu w filozofii religii według M. M. Kaplana; świętość w perspektywie etyki aksjologicznej; filozofia religii wobec rozwoju nauk biologicznych; rola języka poetyckiego w opisie doświadczeń religijnych; czym jest w swej istocie doświadczenie religijne?; filozoficzna interpretacja dialogicznego sensu doświadczenia religijnego; doświadczenie Boga w małżeństwie w ujęciu teologii prawosławnej; problematyka grzechu jako doświadczenia religijnego; mistyka jako przedmiot filozofii religii; prywatny i publiczny język mistyki; odosobnienie jako warunek przeżycia mistycznego; doświadczenie mistyczne w ujęciu psychologii transpersonalnej.

Spotkanie innego człowieka i dialog z nim w różnych konstelacjach wzajemnych to w szczególności problem poruszony w badaniach filozofii dialogu. Ta część refleksji filozoficznej wchodzi także w zakres zainteresowań naukowych i filozoficznych prof. Józefa Baniaka. Wyniki własnych przemyśleń na ten szeroki i głęboki temat opublikował w czasopismach specjalistycznych oraz w kilku tomach „Filozofii Dialogu”, której był redaktorem naukowym. Problemy podejmowane w kolejnych tomach tego czasopisma są następujące: drogi i formy dialogu – w tym m.in. dialog jako podstawa metafizyki; fenomenologia a dialog (Poznań 2003); dialog jako kategoria i zjawisko wielowymiarowe: od klasycznego do współczesnego ujęcia – w tym m.in. zaufanie i porozumienie jako podłoże dialogu interpersonalnego; dialog jako wydarzenie duchowe; filozoficzna interpretacja dialogu; dialog między religiami uwarunkowany światopoglądowo (Poznań 2009); między akceptacją i odrzuceniem: rola dialogu w życiu ludzi – w tym m.in. dialog filozofii transcendentnej z rzeczywistością; dialog jako fundament odniesienia człowieka do Boga (Poznań 2004); perspektywa i aspekty dialogu – w tym m.in. ontyczne fundamenty dialogu; teologiczny wymiar dialogu; metoda sokratyczna: filozoficzny dialog nauczyciela z uczniem (Poznań 2005); różnorodność form dialogu międzyreligijnego – w tym m.in. filozofia jako płaszczyzna dialogu międzyreligijnego na przykładzie myślicieli współczesnych; dialog ekumeniczny w kontekście integracji europejskiej (Poznań 2006); społeczny wymiar i kulturowy kontekst dialogu – w tym m.in. o potrzebie dialogu w życiu społecznym ludzi; o konieczności dialogu w małżeństwie i rodzinie (Poznań 2007); miejsce i rola dialogu w małych wspólnotach ludzkich. Idea i rzeczywistość – w tym m.in. problem z porozumieniem się ludzi w małych wspólnotach; formacja seminaryjna a dialog przyszłego kapłana z małymi wspólnotami w Kościele. Rzeczywistość i niewykorzystane szanse (Poznań 2008); fundamenty i granice dialogu interpersonalnego. Od filozofii do teologii – w tym m.in. człowieczeństwo i świadomość jako fundamenty dialogu; dialog przymierza. Dialogika komunikacji między Bogiem a człowiekiem (Poznań 2009).

DZIAŁALNOŚĆ ORGANIZACYJNA

Profesor Józef Baniak od początku swej pracy twórczej, naukowej i dydaktycznej należy do kilku organizacji naukowych, aktywnie uczestnicząc w ich działalności, w tym do: Polskiego Towarzystwa Socjologicznego, w jego ramach strukturalnych do Sekcji Socjologii Religii; Polskiego Towarzystwa Filozoficznego – Sekcja Filozofii Religii; Polskiego Towarzystwa Religioznawczego i Polskiego Towarzystwa Esperantystów. W strukturach Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu uczestniczył w pracach komisji wydziałowych i instytutowych. Jako mieszkaniec Kalisza był w zespole założycieli tutejszej Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, prowadząc w niej następnie przez sześć lat zajęcia ze studentami i promując kilkudziesięciu licencjatów zarządzania.

Pracując przez dziesięć lat na Wydziale Teologicznym UAM, w pierwszej kolejności w Zakładzie Filozofii Chrześcijańskiej, a następnie w Zakładzie Katolickiej Nauki Społecznej, był pomysłodawcą i organizatorem 46 konferencji naukowych o profilu socjologicznym, filozoficznym i teologicznym, w tym 10 spośród nich miało zakres międzynarodowy, wszystkie pozostałe zasięg ogólnopolski. Pracując od 2008 r. w Instytucie Socjologii na Wydziale Nauk Społecznych, zorganizował i przeprowadził pięć konferencji socjologicznych. We wszystkich tych konferencjach aktywnie uczestniczyło 613 prelegentów, w tym 548 na Wydziale Teologicznym i 65 na Wydziale Nauk Społecznych, prezentując własne referaty naukowe o profilu teoretycznym i empirycznym.

Jednocześnie prof. Józef Baniak w okresie swojej pracy na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz w jego Zamiejscowym Wydziale Pedagogiczno-Artystycznym w Kaliszu uczestniczył aktywnie w 67 konferencjach i kongresach naukowych krajowych i międzynarodowych, wygłaszając tam własne wykłady i przedstawiając doniesienia z badań naukowych. Większość tych wykładów została później opublikowana w czasopiśmie naukowych i popularnonaukowych o profilu socjologicznym, filozoficznym, teologicznym, religioznawczym, kilkanaście z nich także w języku angielskim i niemieckim.

Nie sposób zaprezentować w całości działalności twórczej, wszystkich publikacji prof. Józefa Baniaka oraz opinii recenzentów o ich wartości naukowej, poznawczej i społecznej. Można, choćby w oparciu o prace tu wskazane i omówione, wyrazić przekonanie, że wszystkie jego publikacje, zwłaszcza monografie zwarte, w jakimś stopniu i zakresie przyczyniły się do rozwoju polskiej socjologii religii i socjologii moralności, jak również filozofii religii i filozofii dialogu. W środowisku polskich socjologów religii i filozofów religii i dialogu zajmuje On ważne i znaczące miejsce, a jego prace naukowe z tych dyscyplin wiedzy są znane i cytowane przez innych religioznawców.

Opracował Jerzy Kaczmarek

